

Interview

De kracht van president Obama, meent de filosofe **Susan Neiman**, is dat hij de morele norm weer een plaats geeft. Niet alleen in het politieke debat, maar ook in ons persoonlijk handelen. Door **Michaël Zeeman**.

‘Wat zou Obama hebben gedaan?’

‘**W**at zo indrukwekkend is aan Barack Obama, is dat hij een norm stelt – een duidelijke norm: intellectueel, moreel en dus ook politiek. Daar kun je je niet aan onttrekken en het effect is dat hij betere mensen van ons maakt.’

De filosofe Susan Neiman (53) is er resoluut over, wie haar nieuwste boek las, *Morele helderheid*, begrijpt dat: het leest als een praktische handleiding voor de wijsgerige en soms niet al te wijsgerige, maar noodzakelijkerwijs toegepaste ethiek in het Obama-tijdperk. ‘Voor de Engelse editie zal ik de inleiding ervan moeten herschrijven, nu Obama president geworden is, en zal ik hier en daar de tekst in de afzonderlijke hoofdstukken ook moeten bijstellen’, zegt zij. De oorspronkelijke Amerikaanse uitgave verscheen mei vorig jaar, een half jaar voor de presidentsverkiezingen; de Nederlandse, die de veelzeggende ondertitel, *A Guide for Grown-Up Idealists* weglief en verving door het bleke *Goed en kwaad in de 21ste eeuw*, verscheen verleden najaar.

‘Iedereen merkt het, soms aan enigszins onthutsende persoonlijke reacties’, vervolgt Neiman. ‘Stond ik laatst op Heathrow, bij een incheckbalie, en werd ik weer eens te woord gestaan door zo’n slome gast die nergens een antwoord op weet en wilde ik hem daarop aanspreken. Begrijp mij goed, gewoonlijk ben ik beleefd en niet uit de hoogte. Maar nu kookte mijn bloed. Juist toen ik te gen hem wilde uitvaren, dacht ik: wat zou Obama in zo’n geval doen? Alles ingeslikt en redelijk gebleven, dat begrijp je.’

Als ik opper dat daar de messianistische trekjes van het verschijnsel-Obama aan het daglicht treden, ‘een voorbeeld voor allen’, zelfs in vertrekhallen op vliegvelden, kan ik beter dekking gaan zoeken achter een van de banken in haar appartement, hartje Berlijn. ‘Nee, nee, nee’, bries Neiman, ‘dat is nu juist de vergissing die de Europeanen telkens maken. Die wensen Amerika nog altijd in termen van het Beloofde Land te zien en daar dan meesmuilend op te reageren. Niks messianisme, niks projecties van Europees onvermogen, maar daarentegen iemand die de ivoren toren verlaten heeft en bereid is zelf mee te doen. En dan toch zijn idealen hoog houdt.’

Cultuurrelativisme

In *Morele helderheid* fileert Neiman de cynische wijze van spreken over morele en politieke vraagstukken die opgeld deed sedert de ondergang van het communisme en een apotheose beleefde tijdens de laatste vier jaren van de regering van George W. Bush. Zij verbindt die met het cultuurrelativisme dat in de eraan voorafgaande decennia opkwam en dat al deconstrueerde ieder moreel houvast wegredeneerde. Tegenover de idealisten, die beuteuter terugkeken op het failliet van de gedachte dat de samenle-

Susan Neiman

Susan Neiman werd in 1955 geboren in Atlanta en studeerde filosofie aan Harvard University en aan de Freie Universität in Berlijn. Zij doceerde aan Yale University en aan de universiteit van Tel Aviv. Tegenwoordig is zij directeur van het Einstein Forum in Potsdam. Haar belangrijkste publicaties zijn: *Slow Fire: Jewish Notes from Berlin*; *The Unity of Reason: Re-reading Kant and Evil in Modern Thought* (in het Nederlands vertaald als *Het kwaad denken. Een andere geschiedenis van de filosofie*, Uitg: Boom). Onlangs verscheen haar studie *Morele helderheid. Goed en kwaad in de eenentwintigste eeuw* bij uitgeverij Ambo.

ving vanuit bepaalde principes ingericht kan worden omdat zij ‘maakbaar’ is, stelden zich triomfantelijk de zelfverkleerde realisten op. Die harkten hun gelijk binnen en pasten de wetgeving en hun politieke handelen aan aan wat hun noodzakelijk leek.

Neiman ontmaskert de verborgen uitgangspunten van hun beleid en wereldbeeld als straf ideologisch gekleurd. De retorische tegenstelling idealisme-realisme, die het politieke debat zo lang beheerste, sneuvelt in haar analyse. ‘Er is iets noodlottig verloren gegaan toen burgerlijke berekening de plaats innam van de toewijding’, zegt zij, ‘of dat nu toewijding uit religieuze of andere ideële motieven was. Dat heeft zijn weerslag gehad in de filosofie, waar de vragen naar het beste politieke of morele handelen hun inhoud verloren en vervangen werden door begripsanalyses.

‘Daarom wilde ik in eerste instantie ook helemaal geen filosofisch boek schrijven, maar een roman. Het contract ervoor had ik al in huis. Laat de filosofie maar, dacht ik. Alleen, gedurende de jaren van Bush zag je de weerslag groeien, ook onder academici. ‘Zo kon het niet verder gaan en dus moesten ook wij onze veilige bezigheden opgeven en met gedachten komen die betrekking hadden op de werkelijkheid. Misschien verklaart dat waarom *Morele helderheid* zo welwillend ontvangen is, ook door academische filosofen.’

Neiman zoekt aansluiting bij de Verlichting, niet als bron van anti-religieuze hetze of oorsprong van een technocratische opvatting van de politiek, maar juist als poging in seculiere termen over een aantal waarden te spreken en op de onmisbaarheid van transcendentie te hameren.

Behalve dat zij de begrippen ‘geluk’, ‘rede’, ‘eerbied’ en ‘hoop’ een

nieuwe inhoud tracht te geven – en al doende afrekent met enkele filosofen die naar haar oordeel de erfenis van de Verlichting eenzijdig hebben verwanseld, Isaiah Berlin en John Gray voorop – doet zij dat door vier eigentijdse morele helden aan te wijzen.

‘Wat die mensen verbindt, is dat zij alle vier een hoog ontwikkeld gevoel van persoonlijke verantwoordelijkheid hebben’, zegt Neiman. ‘Het zijn extreem begaafde mensen, mensen die zonder meer hun weg hadden kunnen vinden in de universitaire, journalistieke of politieke hiërarchie. Net als Obama verstopten zij die intelligentie niet. Tegelijkertijd beschouwen zij het filosofische discours over ethiek en politiek als onbenullig en oppervlakkig. Zij zijn hun handen gaan vuil maken, vanuit de overtuiging dat je ook iets kunt leren van de werkelijkheid.’

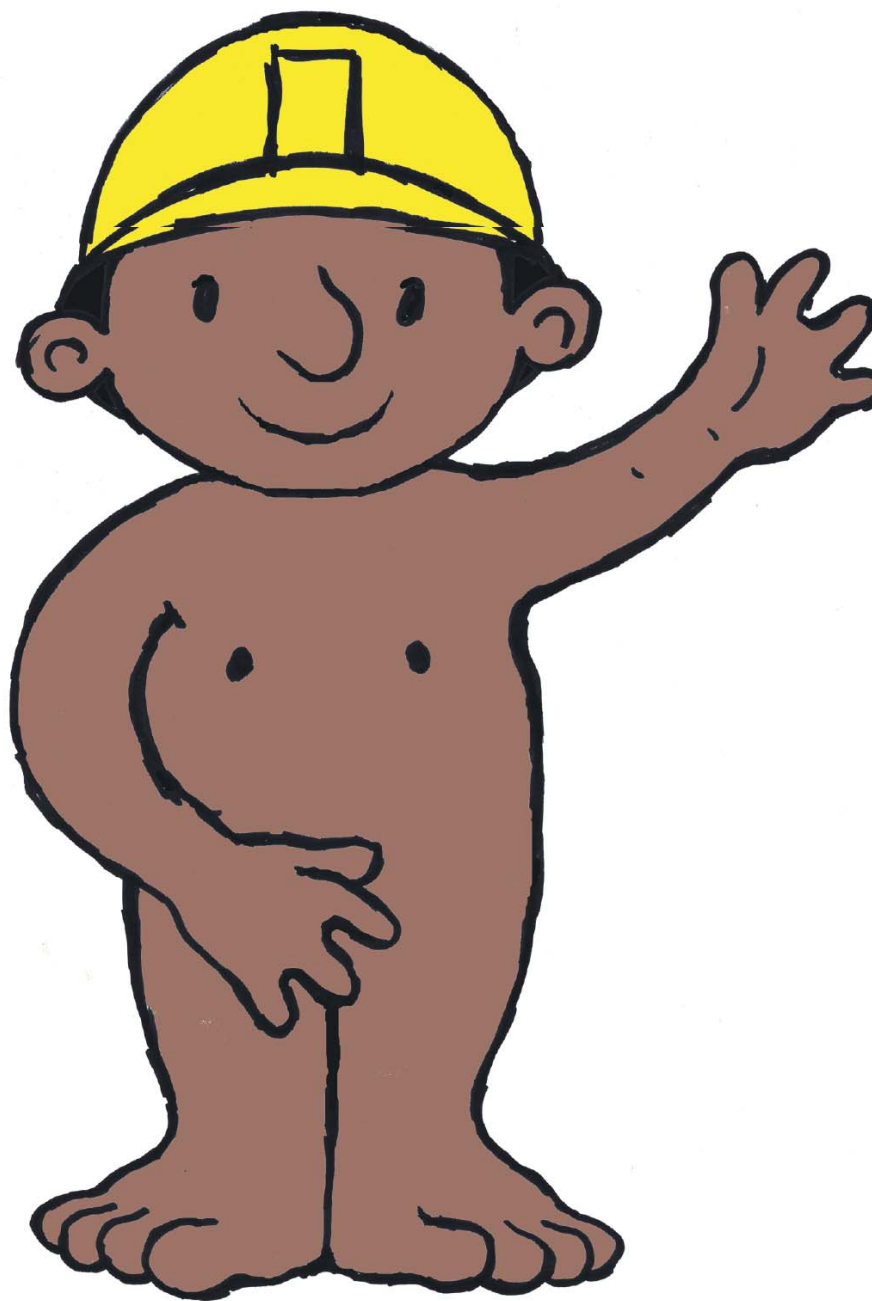
‘De Israëliëse taalwetenschapper David Shulman is zelf olijven gaan plukken met de Palestijnen in een belegerd dorp. Daniel Ellsberg heeft eigenhandig de Pentagon-papers staan fotokopiëren (geheime documenten van het Amerikaanse ministerie van Defensie over de politieke en militaire interventies in Vietnam tussen 1945 en 1967 – red.). De journaliste Sarah Chayes had al talrijke prijzen voor haar werk gekregen toen zij besloot zelf te gaan helpen in Afghanistan.’

‘Je kunt, redeneerden zij, leren door te kijken en te doen, en niet alleen maar door algemeen aanvaarde opvattingen te huldigen. Zij vatten de persoonlijke verantwoordelijkheid op als iets dat wederzijds is. Dus: ook het staatsapparaat wordt bevolkt door individuen en die kunnen wij aanspreken op hun individuele verantwoordelijkheid. Daarmee demystificeren zij de geheimzinnige kanten van de bureaucratie, die immers gewoonlijk wordt afgeschilderd als een ondoordringbare en dus onbestuurbare moloch. Daarmee leggen zij bovendien het mysterie van de vrijheid bloot, de vrijheid van handelen.’

Precies daarom organiseert Neiman aan het eind van dit voorjaar een conferentie over helden en heldendom, aan het Einstein-Forum in Potsdam waarvan zij directeur is. ‘Hoe werkt een heldhaftige verbeelding’, vraagt zij, ‘en als wij daar iets vanaf weten, hoe zouden wij heroiek dan kunnen aanmoedigen? Ik heb daar nu nog geen antwoord op. Maar bedenk dat kinderen, tot diep in de 20ste eeuw, werden voorgelezen uit boeken met pedagogische idealen, dat zij werden opgevoed met idealen van menselijk gedrag voor ogen. Het beeld dat hun werd voorgehouden was op te groeien tot fatsoenlijke mensen.’

‘Er is, vanuit een andere invalshoek, een mooi onderzoek naar de lectuur van mensen tijdens de opkomst van het kapitalisme: instructies waarin werd uitgelegd hoe zij moesten opkomen voor hun eigen belang. Dat wisten zij niet. Nu lijkt het omgekeerde nodig.’

Maatschappelijk onverantwoord gedrag wordt bevorderd

nou en of

Illustratie Mike Ottink

als idealen in diskrediet zijn gebracht, doordat zij onbesuisd worden geassocieerd met een ideologie die het allegde: de Val van de Muur betekende het einde van een ideologie, maar daarom nog niet van alle maatschappelijke en politieke idealen. ‘Wij hebben ons gevoel voor schaamte verloren’, zegt Neiman, ‘en we hebben de schaamte vlug daarop vervangen door schuld. Maar Freud had ons al voorgehouden dat schuld nergens voor nodig is, dat schuld een kwaal is die goed te genezen valt, ja, die je hoort te laten verhelpen. ‘Zo ontstond een geheel nieuw antropologisch perspectief, waar-

in de oude karakteristiek, die onderscheid maakte tussen schaamtecturen en schuldturen, werd vervangen door schaamteloosheid en schuldeloosheid, lees: onverantwoordelijkheid. ‘Het interessante aan Obama is, dat hij de mensen weer een idee van schaamte bijbrengt: zie wat hij in zijn inaugurele rede zei over ‘de hebzucht en de onverantwoordelijkheid van sommigen’ die debet zijn aan de immense financiële crisis van nu, kijk ook naar hoe hij nu de failliete bankiers bejegt. Wat zou het mooi zijn als hij ook Hillary Clinton een gevoel van schaamte kon bijbrengen.’

‘Of zij contact met hem heeft? ‘Een vriend van mij, Cornel West – de omstreden activistische filosoof – was nauw betrokken bij Obama’s campagne en heeft de drukproeven van mijn boek verleden jaar op het hoofdkantoor van het campagne team verspreid’, zegt zij bedeesd. ‘Ik heb kennissen die zeggen dat Michelle het las en dat je de echo ervan kunt horen in sommige passages van Obama’s toespraken. Ik zou daar enorm door vereerd zijn.’ Ze vertelt dat zij tijdens de verkiezingscampagne naar Indiana reisde, om de straat op te gaan en te werven. En hoe verbijsterd zij

was, toen net nadat de verkiezingsuitslag was komen vast te staan, middenin de nacht op straat in Chicago, een vriendin, die hoogleraar rechten is, opmerkte dat je Obama niet als links kon beschouwen omdat hij te nadrukkelijk over persoonlijke verantwoordelijkheid sprak. ‘De gedachte dat links en persoonlijke verantwoordelijkheid niet samen zouden kunnen gaan’, zegt zij, nog vervuld van verontwaardiging. Haar jongste boek ontstond toen zij een project over de Verlichting deed en ontgoocheld de kritiek doornam die er gedurende

de 20ste eeuw op de Verlichting geleverd is. ‘Het was allemaal zo oppervlakkig en vooringenomen’, verzucht zij, ‘zo academisch’.

Moraalfilosoof

‘Mijn vorige boek, over de duiding van het kwaad in de geschiedenis van de filosofie, ben ik gaan schrijven toen ik in Duitsland kwam wonen. Je kon daar niet bewegen zonder aan die thematiek te raken, het zat in elke liefdesverklaring, in iedere bestelling.

‘Na de presidentsverkiezingen van 2004 in de Verenigde Staten leek het mij onzinnelijk om niets te doen, om als moraalfilosoof Bush en de zijnen te laten wegkomen met hun idee van rechtvaardigheid, van helderheid, van idealen. Allerlei mensen om mij heen beaamden dat dat een zinnige gedachte was, maar ik had natuurlijk niet kunnen dromen dat er een kandidaat zou opkomen die zo ideaal de volwassen idealist belichamen zou als Barack Obama.

‘Kijk, ik ben indertijd filosofie gaan studeren, niet om vernuftige kennis theoretische vragen te stellen als waarom een appel een appel is. Dat leek mij travestie voor de filosofie. Ik had als adolescent

‘Het mooi zijn als Obama aan Hillary Clinton kon leren wat schaamte is’

Sartre gelezen, Simone de Beauvoir en Nietzsche, en stelde mij alle vragen die iedere 17- of 18-jarige die niet op zijn achterhoofd gevallen is zich stelt, morele vragen, politieke vragen.

‘Dus ging ik op zoek naar iemand die daar aandacht aan wilde besteden – en dat werd John Rawls, aan Harvard University. Ik werd zijn assistent, maar ik geloof dat ik de werkelijke diepte van zijn werk over morele rechtvaardigheid pas ben gaan beseffen toen hij al zowat dood was. Ik hechte aan het idee dat de grote verhalen en de grote vragen uit de geschiedenis van de filosofie ertoe doen, ook al was er, toen ik in de jaren zeventig studeerde, niemand die ze serieus nam.’

Zij staat op en grist een krant van een van haar werktafels, *The Scotsman* van 5 november 2008. ‘Die ga ik laten inlijsten’, zegt zij, en toont de reusachtige kop op de voorpagina: ‘All things are possible’. ‘Je begrijpt waarom ik mij gedwongen zie bepaalde dingen in *Morele helderheid* aan te scherpen.’ Verleden maand vloog zij naar Washington, voor de inauguratie.

‘Wat haar favoriete zin uit de aanvaardingtoespraak was? ‘Dat hij Thomas Paine citeerde – en juist uit dat stuk, een juwelen van de Verlichting. Kijk, totmorgen had hij zich vastgeklampt aan Abrahm Lincoln in zijn citaten: dat was begrijpelijk. Nu ging hij terug naar de Amerikaanse vader des vaderlands: dat is gedurfd. ‘Zelfs sceptici spreken nu van een tweede Amerikaanse Revolutie.’